

УДК 32.001 (470+571)

О.В. СКРЕБЕЦЬ

«ЕНЕРГЕТИЧНА ІМПЕРІЯ» РОСІЯ

Скребець Олена Володимирівна – кандидат політичних наук, докто-рант кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Розглядається досвід інтерпретації російськими дослідниками особливостей розвитку Росії як «енергетичної імперії».

Ключові слова: імперія, імперська ідея, геоекономіка, «енергетична наддержава», Росія.

Рассматривается опыт интерпретации российскими исследователями особенностей развития России как «энергетической империи».

Ключевые слова: империя, имперская идея, геоекономика, «энергетическая сверхдержава», Россия.

Experience of interpretation by the Russian researchers of features of development of Russia as the «Energy Empire» is analyzed.

Key words: empire, imperial idea, geoeconomy, «Energy Empire», Russia.

© О.В. Скребець, 2012

Постановка проблеми. Досягнення Росією в світі значення однієї з провідних економічних наддержав для російських політологів є засобом подолання наслідків «геополітичної катастрофи» кінця ХХ ст. З метою відновлення імперського статусу Росії у проєктах сучасних російських експертів передбачено використання енергетичних ресурсів як основного наявного засобу й, одночасно, символу світового престижу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеї використання економічної потужності для досягнення геополітичного домінування були розвинені у ХІХ-ХХ ст. у західній політичній науці. За трансформацією геополітичної конфігурації сил у світі кінця ХХ ст. не послідувала зміна методів досягнення світового лідерства, та для ефективного ведення експансіоністської політики, згідно з основними геополітичними ідеями, держава повинна бути організована як імперія. Найзначніші зміни зачепили засоби проведення імперської політики: у процесі історичного розвитку, коли на військово-силову підтримку імперської стратегії став витрачатися надмірний об'єм ресурсів, насильство поступилося місцем ефективнішому методу імперобудівництва – системі фінансово-економічної експансії.

Мета дослідження. Метою статті є аналіз досвіду інтерпретації сучасними російськими дослідниками особливостей розвитку Росії як «енергетичної імперії».

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна та соціально-політична модернізація, що почалася в країнах Західної Європи, політичною наукою пов'язується з виникненням системи мобілізації ресурсів індустріально-капіталістичного типу, а сам термін «система мобілізації ресурсів», який уперше зустрічається у Т. Парсонса, означає взаємодію політичної та економічної підсистем суспільства. Більше того, розуміння сфери політичної, згідно з концепцією Парсонса, припускає здійснення мобілізації ресурсів і контролю над ресурсною

сферою [1, с. 30]. Схожі уявлення про роль різних засобів мобілізації та накопичення ресурсів в організації та історичному розвитку світсистем присутні у К.Чейз-Данна, Т.Холла та ін. [2]. Основою легітимації енергетичної версії новітньої російської імперської ідеї також стали західні концепції (як, наприклад, неогуманістична А. Печчеї, що включає пропозицію введення «координованого управління всіма ресурсами планети», що повинно здійснюватися багатими та сильними державами світу) [3, с. 102].

Автором терміну «енергетична наддержава» є провідний «русист» Брукінгського інституту Ф.Хілл, яка в 2002 р. опублікувала статтю «Росія: енергетична наддержава ХХІ століття?», і у 2004 р. – «Енергетична імперія: нафта, газ і відродження Росії» [4]. Обґрунтуванням актуальності енергетичної версії імперської ідеї для російських ідеологів імперії є міжнародно-політична тенденція, згідно з якою регіони, що виступають у ролі власників сировинного ресурсного потенціалу, в умовах формування нового світового порядку стали ідентифікуватися як носії «енергетичної агресії». Забезпечення збереження доступу до сировинних ресурсів і ринків збуту стало одним з головних чинників, що викликали повернення необхідності відтворення імперських проєктів відносно пострадянського простору.

Ще російський філософ Г. Федотов писав про сили економічної енергії, що діють на користь Росії, та її єдиний господарський організм [5, с. 455]. Саме керуючись економічними інтересами багато народів прагнули в імперію, тому одну з провідних версій російської імперської ідеї склали ідеї та концепції використання унікального інструменту геополітики для забезпечення динамічного розвитку країни та відновлення статусу імперії – геоекономіки палива та методу «газових воєн».

Цей проєкт знайшов широку підтримку осіб, які ухвалюють державні рішення в Росії (наприклад, на рівні російських президентів, які поста-

вили завдання добитися лідерства у світовій енергетиці). Метою політичної діяльності в концепті «суверенної демократії» Путіна та Суркова заявлено конвертацію сировинної економіки в інтелектуальну, інноваційну, що повинні забезпечити перетворення Росії в націю, яка направляє історію [6]. Пізніше цей концепт був трансформований у «план Путіна», що передбачає розвиток національної моделі демократії на основі консервативних принципів, півторопартійної системи, економіки інновацій, ставки на великі корпорації, консолідацію «російського світу» та інституційну спадковість [7].

У кінці першої декади XXI ст. ідея реінтеграції самодостатнього пострадянського простору стала пов'язуватися зі стратегією проривно-технологічного розвитку Росії, була сформульована енергетична версія російської імперської ідеї, що передбачає формування імперії, яка повинна перевершити за технологічними та інтелектуальними параметрами інші центри геоекономіки світу.

Все більше експертів в кінці XX ст. стали присвячувати свої дослідження аналізу основних результатів впливу імперського чинника на розвиток економіки та, навпаки, економічного чинника на імперську політику Росії. Пояснюючи специфіку Росії, російський геополітик В. Шапталов використовує теорію «азіатського способу виробництва» К. Маркса та характеризує її як державно-громадський устрій, в якому масштабне державне регулювання та достатньо автономне громадське життя виступають як непорушний фундамент етносу та матриці первинного відтворення соціального життя [8, с. 68]. Російський мислитель О. Проханов підкреслює, що сьогодні в Росії присутні перші ознаки традиційної імперської політики, яка проявляється в нафтогазовому централізмі та використанні економіки як засобу політичної дії [9, с. 42]. Він називає Газпром «великим геополітиком» і «імперською корпорацією», що «поєднує роз'єднані простори, сполучає розділені народи» та здатна до стратегічних дій [9, с. 155]. Газпром оголошено центром сучасного імперського будівництва.

Привабливість і потужність Росії, за цією концепцією, забезпечується стабільністю збудованої в пострадянський період вертикалі влади, відтворним інтелектуальним і науковим потенціалом населення країни та успадкованими від наддержави СРСР, що розпалася, природними ресурсами (наявність яких констатують західні економісти та інші експерти). Прихильники формування політики Росії як енергетичної наддержави обґрунтовують цей шлях розвитку достатньо економічною та ресурсною її забезпеченістю, цитуючи вираження директора Фізико-енергетичного інституту А. Зроднікова – «світом править не долар, а джоуль» [10, с. 2]. Економічну могутність майбутньої імперії «годинних поясів» О. Проханов обґрунтовує наявністю ще одного, на його думку, найдорожчого ресурсу XXI ст. – прісної, придатної для пиття води [9, с. 16].

Е.Галумов також доводить, що і за умови відсутності значних грошових ресурсів, Росія є державою з величезними запасами лісу та прісної води

у світі, і найважливішою складовою екологічного майбутнього всієї планети [11, с. 165]. В енергетичній версії російські експерти вважають найефективнішим засобом досягнення імперської потужності ресурсно-сировинний і інноваційний чинник, а дефіцит окремих видів ресурсів припускають компенсувати складними схемами інтеграційних стратегій і політичною волею до її здійснення.

Аналізуючи необхідні кроки, що повинні забезпечити імперську реінтеграцію пострадянського простору, російський дослідник В. Баріс пише, що Російській Федерації необхідно перейти до жорсткої виборчої системи розподілу ресурсів, що знаходяться в її власності. Автор допускає можливість утворення геоекономічного союзу на пострадянському просторі, в якому діятиме принципово нова система економічних преференцій, координуюча систему внутрішніх і вільних цін на енергоресурси тощо [12, с. 172].

Ідеолог євразійства О. Дугін актуальним називає вироблення нового формату євразійської енергетичної стратегії [13, с. 16]. Євразійський енергетичний проект, як вважає Дугін, повинен шикуватися асиметрично щодо атлантичного проекту в цій області. Таким чином, ідеологи імперії формують програми російського імперобудівництва, ґрунтуючись на стратегіях енергетичної експансії та створенні проміжної «енергетичної імперії» як найефективнішої системи максимальної мобілізації природних і людських ресурсів.

Концепція ефективності імперського простору довгий час базувалася на положенні, що процвітання та безпека імперій забезпечуються за рахунок відповідної організації торгівлі стратегічними сировинними товарами. Сучасні російські геоекономісти констатують глобальну економічну західноцентричну взаємозалежність світу, пропонуючи Росії скористатися вигідним положенням «перехрестя Євразії». Як відзначає В. Баріс, поліцентрична модель геополітичного устрою передбачає наявність сильної Росії та певну реінтеграцію пострадянського простору, створення «спільного ринку» країн СНД. Вона припускає введення в Євразії співіснування декількох валютних зон (китайського юаня, індійської рупії, російського рубля), що зміцнюють національні економіки, дедоларизують євразійський простір і що представляють продуктивні імперативи континентального економічного простору [12, с. 325].

Сценарій «енергетичної імперії» допускає економічне об'єднання на пострадянському просторі, що несе соціальний характер, і припускає вільну кооперацію зацікавлених країн, «інтеграцію знизу» на рівні компаній і підприємств, які зроблять процес функціонування СНД реальним і перспективним. Для країн СНД, згідно з ідеями російських ідеологів імперської парадигми, шлях приєднання до Росії повинен стати привабливою можливістю таким чином перескочити через декілька ступенів соціально-економічного розвитку.

Енергетична версія новітньої російської імперської ідеї, за переконанням російських геоекономістів, є відповіддю на виклики глобалізації, що виражаються в ослабленні здатності нових неза-

лежних держав забезпечувати стійкий політико-правовий порядок на пострадянській території. Чинником, що визначає хід історичного процесу та імперобудівництва, Б. Шапталов, який коректує концепцію «енергетичної наддержави», вважає експансіонізм – форму соціального руху, механізм підключення до ресурсів інших народів і засіб передачі енергії від одного народу іншому. Етноенергетикою автор називає здатність етносу до розвитку чинників його життєдіяльності, що визначає місце, яке займає етнос у політичному та економічному співтоваристві Землі [8, с. 6]. Історичний прогрес, на думку Шапталова, забезпечено наявністю у соціальних спільнот експансії – особливого енергетичного режиму та здатності встановлювати надцілі перед своєю нацією. «Економні» в соціальному житті суспільства нездатні досягати високих результатів, на відміну від етносів, які не боялися «перенапружитися» [8, с. 24].

Виникнення імперій Б. Шапталов пов'язує з енергомогутніми етносами, які здатні видозмінювати зовнішні умови під себе та перетворювати ресурси інших народів в енергію творення. Такі системи автор називає динамічними, що розвиваються відповідно до потреб експансіонізму, та впродовж одного покоління здатні видозмінювати свої економічні та соціальні характеристики шляхом підключення до багатств інших народів [8, с. 48]. Характеристикою цих систем є їхня невірноваженість – їх динаміка зберігається до тих пір, поки в ній зберігається експансіоністська енергія: зупинка експансії породжує зростання ентропії, нестримна експансія викликає перенапруження системи. Стійкість динамічних систем імперій досягається за рахунок максимальної мобілізації внутрішньої енергії, постійного підживлення одержуваних зовні ресурсів і коректування управлінських систем [8, с. 48].

Імперія, відповідно до його концепції, – це об'єднання народів, яке створювало передумови для формування великих регіональних ринків, охоплювало групу етносів і підсилювало культурну дифузю [8, с. 86]. Імперії як «спеціалізовані» експансіоністські державні системи, що виникли в I тисячолітті до н.е., згідно з концепцією Б. Шапталова, виконували функції об'єднання локальних, ізольованих, господарських районів в єдиний політико-економічний простір і забезпечення торгівлі в міжконтинентальних масштабах [8, с. 124]. Глобалізація, за його словами, також є розширенням експансіоністських форм цивілізації по всьому світу.

Б.Шапталов описує стан сучасної світсистеми як результат нових технологій і ланцюжків виробництва та реалізації товарів, що створюються новими імперіями, лідерами-експансіоністами: «Союзними одержують новітні технології, що кардинально модернізують їх виробничу базу із запізненням від Центру в декілька років. Сателіти одержують їх набагато пізніше, зазвичай тоді, коли в Центрі починає розгортатися новий технологічний цикл. На периферію технологічна хвиля доходить в останню чергу, та далеко не в повному обсязі... така логіка експансіоністського світопорядку» [8,

с. 295]. Особливістю сучасного етапу розвитку людства Б. Шапталов вважає появу в процесі модернізації з'єднання двох цивілізаційних кодів – традиційного соціуму та демократії, що відтворюють соціально-економічні та політичні форми буття конкретної держави. У сучасних країнах традиційний соціум служить консервативною опорою владі, а демократична, «європейська» гілка цивілізаційного коду додає їм динамізму в конкурентному світі [8, с. 69]. Сучасних російських політиків Б. Шапталов, відповідно, поділяє на прихильників компрадорського лібералізму та імперської (на його думку – псевдоімперської) великодержавності [8, с. 284].

Периферійне положення Росії у сучасній світсистемі, згідно з концепцією Б. Шапталова, відводить їй роль сировинної бази та місця збуту товарів країн з розвиненими економіками. Автор у висновках до своєї праці підсумовує, що найефективнішим шляхом модернізації Росії є її перетворення на колоніальну державу та використання ресурсів інших держав. Найближчим часом перед Росією стоїть завдання зміцнення «європейської» складової та підпорядкування їй матриці традиційного соціуму, формулювання мобілізуючих цілей і направляючої ідеології економічного та науково-технічного експансіонізму [8, с. 70, 292].

У XXI ст., як вважає Б. Шапталов, неекспансіоністська держава історично приречена; успішне існування імперіям забезпечують тільки процвітаюча економіка та якісний стан етноенергетики. Шапталов звертає увагу на досвід Китаю, який показав як, не «вступаючи у відкриту конфронтацію із Заходом, використовувати його, одночасно тримаючись по відношенню до нього абсолютно незалежно» [8, с. 362]. Одночасно помилкою Б. Шапталов вважає наміри Росії «слідувати по колишній колії, роблячи ставку на сировинний сектор і ВПК», оскільки це означатиме відродження імперства в державі «вже не здатної бути імперією» (як роз'яснює автор «імперія з негативною динамікою населення – нонсенс») [8, с. 160-161]. Необхідність економічної, колоніальної та культурної експансії при розширенні імперського простору він пояснює не прагненням володіння більшою територією, а метою усунення конкурентів і впорядкування контрольованого економічного простору [8, с. 110-111].

Критикуючи офіційну концепцію «енергетичної імперії», Б. Шапталов вважає, що вона фактично закріплює положення Росії як «сировинної провінції світової економіки, але тільки дуже агресивної, націленої на розповсюдження своєї особливості на зовнішніх ринках» [8, с. 240]. Стверджуючи, що природні ресурси не можуть бути джерелом добробуту такої країни, як Росія, Б.Шапталов передбачає, що «нафтогазовий імперіалізм» буде розцінений за рубежем як «енергетична агресія» [8, с. 241].

Крім того, Росія значною мірою залишається залежною від імпорту технологій, а держава – сировинний придаток світової економіки – не зможе перейти до високотехнологічного виробництва. Б.Шапталов приходиться до висновку, що «Росія

об'єктивно стоїть перед вибором: якщо її правлячий клас хоче, щоб держава була (а не виглядала) великою державою, країна повинна вміти виробляти високотехнологічну продукцію, що реально зробить її такою» [8, с. 379]. Пояснює він марність імперських потуг Росії в цьому напрямі тим, що вона не зможе довго знаходитися в проміжному положенні та повинна або приєднатися до одного з Експансіоністських Центрів на правах молодшого та залежного партнера (сателіта), або сама сформувати свій Експансіоністський Центр, довівши в експорті обсяг товарів з високою доданою вартістю до 80 %, чим сформувати основні механізми економічної експансії та економіки інноваційного типу [8, с. 380]. За цією логікою геополітичного протиборства, Росія повинна скористатися своїм стратегічним положенням і мобілізувати ресурси, що у неї є, досвід і волю для встановлення повного та неподільного контролю над Євразією.

Російський географ Д. Замятін стверджує: гуманітарні науки епохи постмодерну мають справу з об'єктами пізнання, що породжують власні простори, що є умовою та чинником їх розвитку та дослідження [14, с. 15]. Він визначає глобальний гео економічний образ як систему наймогутніших, масштабніших і ефективніших знаків, символів і стереотипів, що характеризують особливості сучасного світового економічного розвитку. Римську імперію, а також образ імперії, що розглядається на методологічному рівні, Д. Замятін вважає прикладами глобальних гео економічних образів [14, с. 17]. Широкий географічний образ Росії, що має у своїй основі гео економічне ядро, на переконання Д. Замятіна, повинен базуватися на уявленні про економічну перспективність і доцільність інтенсивного освоєння просторів країни; величезна та ресурсно різноманітна територія Росії повинна прокламуватися як прямий економічний ресурс і яскравий гео економічний образ. Гео економіка в умовах Росії, як він вважає, повинна тісно переплітатися з геоідеологією, що є системою наймогутніших образних уявлень про роль конкретного географічного простору в розвитку певної нації та / або держави [14, с. 18]. «Енергетична» тактика, на переконання російських ідеологів імперії, вперше за багато років дозволила Росії виступити «безумовним світовим гравцем».

Російські автори обґрунтовують стратегії, що дозволяють за умов наявності власної альтернативної ідеологічної мобілізаційної моделі здійснювати вплив на результат протиборства на користь периферії та в збиток глобальній олігархії, сприяючи демократичній зміні співвідношення сил у глобальній постіндустріальній системі XXI ст. В умовах глобальної економічної кризи, що склалася, Росія нечасто дістає можливість самостійно

визначати з ким чи проти кого вона виступатиме, виходячи виключно зі своїх власних інтересів. Російські ідеологи імперської парадигми продовжують стверджувати, що в умовах, коли баланс військових сил в Європі та АТР змінився не на користь Росії, максимальне використання гео економіки палива та функціональне узгодження різних природно-технологічних комплексів істотно укріпить її безпеку. Російські експерти, використовуючи імперську тематику, роблять спробу виправити ситуацію знаходження Росії у хвості загальносвітового розвитку шляхом переосмислення способів використання наявних ресурсів. Прихильники цієї версії імперської ідеї доводять первісність значення гео економічних чинників у сучасній світсистемі та в Євразії і ставлять завдання відходу від того переважно сировинного напрямку розвитку економіки Росії, що склався в останні десятиліття XX ст., у бік продуктивного та високотехнологічного. У галузі сенсів вона включає збереження автохтонних прав і звичаїв, покликаних забезпечити уникнення безглуздої витрати людських ресурсів, і здійснення революційного прориву шляхом формування нового, альтернативного атлантичним, суспільно-економічного об'єднання, при реалізації транснаціональних економічних проєктів. Російські дослідники в кінці першої декади XXI ст. навіть декларують інноваційний розвиток, що охопить усі сфери життєдіяльності російського суспільства та направить владу на шлях більшої транспарентності та відповідальності в традиціях імперської влади в Росії, як національну ідею.

Висновки. На переконання російських фахівців, інтеграційна гео економічна політика Росії сприятиме зниженню регіональної диспропорції соціально-економічного розвитку; розширенню практики внутрішніх і зовнішніх інвестицій ув регіональному масштабі; підвищенню конкурентоспроможності та зниженню витрат глобалізації. Імперське воз'єднання повинно додати пострадянському регіону нові імпульси розвитку та модернізації; змінити політико-економічну парадигму з метою ресурсозбереження та розвитку наукоємної, екологічно чистої реальної економіки. Одним з показових прикладів використання енергетики як імперського ресурсу є динаміка взаємовідносин Росії з незалежною Україною: ресурси України та ті залишки виробництва, які ще приносять прибутки, на переконання російських прихильників імперської ідеї, повинні бути інкорпоровані в загальноімперську економічну систему, в якій вони зможуть знайти споживача своєї продукції. Проте далеко не всі дослідники в галузі міжнародних відносин схильні вважати за можливе втручання Росії у процеси світорегулювання за її обмежених геополітичних ресурсах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Парсонс Т. Система современных обществ / Толкот Парсонс; [пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева; науч. ред. пер. М.С. Ковалева]. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 269 с.
2. Чейз-Данн К. Д. Две, три, много миросистем / К. Чейз-Данн, Т.Д. Холл // Время мира: Альманах. – Новосибирск, 2001. – Вып.2: Структуры истории. – С. 424-448.
3. Афанасьев В.В. Неогуманистическая глобалистика / В.В. Афанасьев // Политическая структура мира: [сборник статей] / под ред. В.В. Афанасьева. – М.: НИЦ «Инженер», 2009. – С. 80-120.

4. Hill F. Energy Empire: Oil, Gas and Russia's Revival / F. Hill. – London: The Foreign Policy Centre, 2004. – 64 p.
5. Федотов Г.П. Будет ли существовать Россия? / Г.П. Федотов // О России и русской философской культуре. Философы русского послеоктябрьского зарубежья / [отв. ред. Е.М. Чехарин; сост. М.А. Маслин]. – М.: Наука, 1990. – С. 450-462.
6. Сурков В. Наша политическая система справится с кризисом [Электронный ресурс] / В. Сурков // Rbc.ru – 2009. – 3 марта. – Режим доступа: <http://top.rbc.ru/politics/03/03/2009/284110.shtml>.
7. Орлов Д. План Путина [Электронный ресурс] / Д. Орлов // РИА Новости. – 2007. – 21.05. – Режим доступа: <http://www.rian.ru/authors/20070521/65794202.html>.
8. Шапталов Б.Н. Теория и практика экспансионизма: Опыт сильных держав / Б.Н. Шапталов. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 384 с.
9. Проханов А.А. Симфония «Пятой Империи» / А.А. Проханов. – М.: Яуза, Эксмо, 2007. – 288 с.
10. Крупнов Ю. Русский джоуль [Электронный ресурс] / Ю. Крупнов // Литературная газета. – 2006. – № 5. – С. 2. – Режим доступа: http://www.lgz.ru/archives/html_arch/lg052006/Polosy/2_1.htm.
11. Галумов Э.А. Имидж против имиджа / Э.А. Галумов. – М.: Изд-во «Известия», 2005. – 552 с.
12. Барис В.В. Геополитические контуры России: [монография] / В.В. Барис. – М.: ОАО «ЭККОС», 2002. – 392 с.
13. Дугин А. Метафизика и геополитика природных ресурсов / А. Дугин // Мировая энергетическая политика. – 2002. – № 9. – С.16-19.
14. Замятин Д. Стратегии репрезентации и интерпретации геоэкономических образов России / Д. Замятин // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 6. – С. 15-23.